

EMAKEELNE EESTI, EMAKEELNE EUROOPA

Sellenimeline konverents, mis oli pühendatud F. J. Wiedemanni keeleauhinna väljaandmise 25. aastapäevale, toimus Emakeele Seltsi ning Haridus- ja Teadusministeeriumi korraldusel 24.–25. aprillini Väike-Maarjas. Rahvusvahelise konverentsi avasõnad lausus president Toomas Hendrik Ilves, kes nimetas eesti keelt meie tähtsaimaks ühisvaraks.

Nii nagu Wiedemanni konverentsidel tavaks kõlas ka seekord alustuseks kaks õpilas- ja kaks üliõpilasettekannet: Viljandi gümnasistid Toomas Koitmäe ja Merli Mändul olid võrrelnud poiste ja tüdrukute õigekeeleoskust põhikooli- ja gümnaasiumiastme kirjatööde põhjal, Väike-Maarja õpilane Kert Ojasaar tegi ettekande tsitaatsõnadest noortekeeles. Kadri Remmet (TÜ) tutvustas Johannes Aavikut eesti keele emotsioonisõnavara rikastajana. 100 aastat hiljem on tema soovitatud tüvedest meie sõnaraamatutesse jõudnud umbes kaks kolmandikku. Andra Kütt (TLÜ) kõneles eesti liitsõnade omandamisest lapse kõne varase arengu perioodil. Liitsõnamoodustus algab lapsel teise eluaasta lõpus, enam kui kahe osisega sõnu lisandub umbes 2 aasta ja 6 kuu vanuses.

Järgnes keeleauhinna valdkondade plokk, mille avas Karl Pajusalu (TÜ), kes kõneles teemal „Eesti murrete uurimine Wiedemannist Viitsoni”. Murdeuurimine on laiem, kui seda traditsiooniliselt ette kujutatakse. F. J. Wiedemanni võibki pidada esimeseks eesti murrete suuruurijaks: mõnes mõttes on kõik tema tööd kui murdeuurimine. Murretega tegelemine asetus tema

jaoks laiemasse soome-ugri keelte konteksti. Praegu on murrete uurimine rohkem inimese ja keskkonna uurimine: sotsiolingvistika, sotsiolektide uurimine, etnodialektoloogia, idiolektide profiilide uurimine. Wiedemanni keeleauhinna laureaatidest üle poole on ka murretega tegelnud.

Helle Metslang (TÜ) kõneles keelekorralduse ja keeleuurimise suhetest läbi aegade. Eesti kirjakeele standardiseerimiselne periood ulatub XVI–XVIII sajandi vaimuliku keelevariandiini. Misjonilingvistika aegadel paigutati teadmine kohalikust keelest tuntud kultuurkeelte raamistikku. Kogunenud teadmised eesti keele ehituse, sõnavara piirkondlike variantide ja keelesuguluse kohta panid aluse emakeelsete keelearendajate läbiviidud standardiseerimisperioodile, milleks võib pidada aega 1870. aastatest kuni Teise maailmasõjani. Keeleteaduse areng XX sajandil on toonud kaasa arutelusid keelekorralduse teoreetiliste aluste üle, kirjakeele konservatiivsuse ja muutlikkuse üle, normingute ja vaba keelekasutuse vaheliste suhete üle. Oluline on ära tunda, mis on keele väljendusvõimele soodsad ja mis mittesoodsad muudatused.

Einar Meistri (TTÜ küberneetika instituut) ettekanne tutvustas eesti keeletehnoloogia hetkeseisu. Keeletehnoloogia on muutunud eriti aktuaalseks viimastel kümnenditel, mil info- ja kommunikatsiooni tehnoloogia (IKT) on meie igapäevaelu lahutamatu osa. Toimib nn Gutenbergi efekt: nii nagu trükikunst suretas välja keeled, millel polnud kirjakeelt, ootab digitaalne hää-

bumine ees neid keeli, millel puudub arvutitugi. Eestis töötatakse praegu riikliku programmi „Eesti keeletehnoloogia (2011–2017)” raames välja IKT arenguks vajalikud keelespetsiifilised lahendused, nagu tarkvaraprototüüpe loovad arendusprogrammid, keeleresursse loovad programmid, integreeritud keeletarkvara ja selle rakendused, teksti- ja kõnetuvastus jne.

Arvo Valton („Tõlge – väärtus ja kultuurisild”) tutvustas soome-ugri kirjan-duse tõlkimist ja kirjastamist Eestis. 1989. aastal toimunud I soome-ugri kirjanike kongressil tekkis idee luua soome-ugri kirjanduste assotsiatsioon. 1993. aastal see Ungaris Egeri linnas loodigi. 1996. aastal pandi alus tõlke-programmile. Praeguseks on sugulas-keeltest eesti keelde tõlgitud üle 40 teo-se, neljakeelseid raamatuid (originaal-, eesti, vene, inglise keeles) on 14. Kõige tugevamaks ja mitmekesisemaks peab Valton udmurdi kirjandust.

Tänavuse Wiedemanni keeleauhin-na laureaat Valve-Liivi Kingisepp (TÜ) kõneles talle omase innukusega eesti kirjakeele sõnavara kujundajatest ja uurijatest läbi aegade. Vanades teksti-des ja sõnastikes talletatud eestikeelse sõnavaraga on tegeldud Tartu Ülikoolis alates 1995. aastast, mil loodi vana kir-jakeele uurimiserühm. Selle eesmärgiks on olnud panna alus vana kirjakeele korpusele. Algselt sedelkartoteegist tekkis elektrooniline andmebaas. Seni on ilmunud Georg Mülleri jutluste sõ-nastik, Rossihniuse kirikumanuaalide leksikon jm.

Konverentsi teine päev algas leksi-kograafiaettekannetega. Kristiina Ross (EKI) tutvustas XVII sajandi keele-kujundajat Johannes Gutsloffi. Ühtse Euroopa idee võlgname Martin Luthe-rile, kes kuulutas, et jumalasõna peab jõudma emakeelsena iga lugejani. Te-malt pärineb ka soovitus: kuidas rää-kida, tuleb küsida emalt kodus, lastelt tänaval, lihtrahvalt turuplatsil. Eesti

kirjakeele loomine võttis 200 aastat aega. Gutsloffil on selles täiesti uni-kaalne koht: ta avaldas esimese lõuna-eestikeelse grammatika (1648) ja tõlkis eesti keelde piibli (1646–1656). Gutsloff oli oma tõlkega ajast ees, ta püüdis üksi jõuda vähem kui 10 aastaga grammati-kast piiblitõlkeni.

Tuuli Rehemaa ja Tiina Paeda (EKI) ettekanne „Wiedemannist Väärini” tut-vustas 2012. aastal ilmunud „Võõrsõna-de leksikoni” 8. trüki muudatuste põhi-jooni. Lisatud on morfoloogiline info (käänamine, pööramine, tüübinumb-rid), morfoloogiline transkriptsioon, sõ-naliigid, etümoloogiline info, hääldus. Samuti on lisatud hulgaliselt rahvaste ja hõimude nimesid, looma-, linnu- ja taimenimesid, toitude nimetusi jmt.

Järgnesid välismaalaste ettekanded, kusjuures kõigil oli lubatud esineda oma emakeeles (käsilehtedelt sai jälgi-da tõlget eesti keelde).

Klaas Ruppel (Kodumaa Keelte Kes-kus, Helsingi) oli vaatluse alla võtnud Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu saksa keele. Selleks oli ta otsinud sõna-raamatust saksa väljendeid, mis on tänapäeval arusaamatud või raskesti arusaadavad. Wiedemanni sõnaraama-tus on tegemist ülemsaksa keelega, mil-le ortograafia ja sõnavara peegeldavad oma ajastut. Leidub ka palju baltisme. Esineja leidis, et nimetatud sõnaraa-mat on leksikograafiline suursaavutus.

Jelena Rjabina (Udmurdi Riiklik Üli-kool) tutvustas Wiedemanni udmurdi keele uurijana. Udmurdi keele tõsisem teaduslik uurimine algas XIX sajandi keskel. Kõik Wiedemanni udmurdi kee-le alased tööd on „esimesed”: teaduslik grammatika (selle eest pälvis autor Demidovi preemia), uurimus udmurdi keele murretest, udmurdi ja komi keele võrdlev grammatika, lisaks sellele andis ta välja suure udmurdi keele sõna-raamatu.

Fennougristika teemade plokis oli esimesena kavas Nikolai Kuznetsovi

(TÜ) ettekanne „Elagu komi keel”. 2010. aasta Komimaa rahvaloendusel nimetas end komiks 234 655 inimest, kellest 59 % oskab enda väitel komi keelt. Paljudes komi peredes on laste „heaolu” nimel üle mindud vene keelele, kuid keelt pole võimalik elus hoida, kui vanemad ei räägi seda lastega ja lapsed omavahel mängides seda ei kasuta. Kehtiv keeleseadus kohustab õpetama koolis komi keelt riigikeelena. Paljud komi lapsed õpivad aga emakeelt võõrkeelena.

Anatoli Kuklin (Joškar-Ola Fenno-ugristika Instituut) tutvustas Wiedemanni mari keele uurijana. Mari keelt kuulis Wiedemann esmakordselt marilasest madruse käest, kes teenis aega Tallinnas. 1845. aastal valminud mari keele grammatika väljaandmiseks sai Wiedemann ½ Demidovi preemiat. Samuti ilmus tema sulest mari keele sõnaraamat (1887), kuid selles pole ta eristanud niidu- ja mäemari keelt.

Irina Rešetnikova (TÜ) kõneles keelekeskkonna mõjust udmurdi keele oskusele. Oma uurimuse tarvis küsitles ta segaperekondi, kus on ka udmurdi juurtega liikmeid. Tulemused näitasid, et udmurdi keele oskus ei sõltu otseselt peretüübist, küll aga pere rahvuslikust koosseisust ja elukohast (st kas tegu oli maaelanikega, liht- või käsitöölisega, haritlastega, linnastunud palgatöolisega).

Valt Ernštreiti (Riia) ettekande teema oli F. J. Wiedemann ja liivlased. Wiedemanni esimene kokkupuude liivi keelega oli 1855. aastal, mil ta sai ülesandeks lõpule viia hiljuti surnud kolleegi Andreas Johann Sjögreni poolleli jäänud töö liivi keele sõnavara ja grammatika uurimisel. 1858. aastal õnnestus Wiedemannil saada Venemaa TA-lt raha uurimisreisiks Kuramaale. Kogutud andmetele tuginedes kirjutas teadlane esimese liivi keele grammatika, koos liivi-saksa sõnaraamatuga ilmus see Peterburis 1861. aastal ja on jäänud seni ainsaks liivi keele grammatikaks.

Wiedemannil oli suur roll ka esimeste liivikeelsete raamatute valmimisel.

Keeleplaneerimisalaseid ettekandeid sisaldava ploki esimene esineja János Pusztay (Szombathely Ülikool/Nitra Ülikool) kõneles teemal „Keelearendus, terminoloogia ja keelte tulevik”. Keelepoliitika on seotud identiteedipoliitika kõigi tasanditega (personaalne, grupp-, koha-, regionaalne, rahvusliku ja rahvastevaheline). Keelepoliitika aluseks on ametliku keele funktsioonide täitmiseks ühe või mitme keele väljavahimine ning keelekasutuse reguleerimine riigiasutustes, riiklikes haldusasutustes, rahvusvahelistes suhetes. Et keelepoliitika jõustuks, on vaja ka keelekorraldust, s.o teadlikku sekkumist keele toimimisse ja arengusse. Tihti on keelekorralduse esimene samm terminoloogia väljatöötamine. Eraldi tõi esineja välja Venemaa soome-ugri keelte funktsioneerimisvõime: praeguses olukorras on need keeled sobimatud riigikeele ülesannete täitmiseks. Keel jääb püsima vaid juhul, kui ta on kasutatav inimkommunikatsiooni kõigis valdkondades.

Marjatta Jompaanen (Oulu Ülikool) tutvustas põhjasaami kirjakeele ajalugu. Põhjasaami on kõige rohkem räägitud saami keel, mille kõnelejad, kes elavad Soome, Rootsi ja Norra põhjaosas, on 30 000 ringis. Saami kirjakeel ja kirjandus tekkisid tänu misjonitööle ja õpetamisele. Aastal 1728 ilmus esimene põhjasaamikeelne raamat: Lutheri „Väike katekismus”. Pärast Teist maailmasõda, kui saami keelt õpetati koolis, olid Rootsis, Norras ja Soomes kasutusel erinevad kirjaviisid. 1947. aastal tekkis mõte töötada välja ühtne põhjasaami kirjaviis, teoks sai see alles 1979. aastal Põhjamaade saami keele komisjoni eestvõttel.

Teemal „Wiedemanni sõnaraamat, seletav sõnaraamat ja keelekorralduslik sõnaraamat” esines Urmas Sutrop (EKI/TÜ). Ta märkis, et Wiedemannil

oli sõnaraamatu koostamisel eeskujuks vendade Grimmide 32-köiteline saksa keele sõnaraamat. Meile lähedastes kultuuriruumides on ilmunud veel kaks tähtsat sõnaraamatut: Vladimir Dali vene keele seletussõnaraamat ning Dudeni sõnaraamat, s.o täielik saksa keele õigekirja sõnaraamat. Dudeni traditsioonis on koostatud ka ÕS. 1918. aastal ilmus esimene „Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat”. Tulevikus on keeleinimeste ülesanne otsustada, kas ÕS ja seletav sõnaraamat ühendada, kuidas normatiivsust ja keelekorralduslikkust siduda, kas anda välja paber- või e-sõnaraamatuid jmt.

Krista Kerge (TLÜ) arutles Eesti inimese ja ühiskonna keele üle. Kui sõjajärgsetel aastatel tuli Eestisse pidevalt juurde venekeelseid inimesi ja sel pinnal toimus kultuurikatkestus, siis

praeguses Eesti riigis, mis lõimub globaliseeruva maailmaga, on kultuurikatkestus omandanud uued vormid. Eestis on endiselt kaks koolisüsteemi ning on ka eesti- ja venekeelne ajakirjandus. Tegelik suhtluskeskkond on aga üha enam virtuaalne. Kui mõtleme keelest kui kultuurikandjast ja inimese olemise viisist, siis kas oskame ette kujutada, kuhu viib see olukord, kui 60 % eesti noortest „elavad” pidevalt ingliskeelses keskkonnas.

Konverentsi kokku võttes lubas Helle Metslang, et vähemalt viie aasta pärast loodetakse taas rahvusvaheline teaduskonverents korraldada.

TIINA HALLIK